

I Ekumeniczne Sympozjum Liturgiczne „Duch Święty w misteriach Kościoła”

Nowy rok na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Opolskiego rozpoczął się w wyjątkowy sposób. W środę, 16 stycznia 2019 r., odbyło się tu sympozjum liturgiczne, pierwszy raz w ekumenicznym wydaniu, pt. „Duch Święty w misteriach Kościoła”. Całe wydarzenie zorganizowane było przez ks. dra Mateusza Rafała Potocznego, adiunkta w Instytucie Liturgiki, Hagiografii i Obrzędowości. Gośćmi specjalnymi sympozjum byli duchowni Kościoła prawosławnego z Krajowej (Craiova) w Rumunii, wykładający na tamtejszym Wydziale Teologii Prawosławnej.

Po przywitaniu prelegentów oraz przybyłych gości przez dziekana Wydziału Teologicznego, ks. prof. dra hab. Radosława Chałupniaka, w temat sympozjum wprowadził wszystkich ks. dr hab. Erwin Mateja, prof. UO – dyrektor Instytutu oraz członek Komisji Liturgicznej Konferencji Episkopatu Polski. Zwrócił uwagę na rolę, jaką Duch Święty pełni w liturgii całego Kościoła, oraz na potrzebę ciągłego rozszerzania świadomości Jego obecności w celebracji, zwłaszcza w czasach współczesnych, kiedy można spotkać się z dwoma skrajnymi podejściami do pneumatologicznego charakteru liturgii – z jednej strony całkowitym przemilczeniem, a z drugiej przeakcentowaniem, jak w przypadku niektórych ruchów pentekostalnych.

Sympozjum składało się z dwóch sesji. Sesję przedpołudniową poprowadził ks. prof. dr hab. Zygfryd Glaeser. Jako pierwszy ze swoim referatem wystąpił ks. dr hab. Daniel Brzeziński z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Temat jego referatu brzmiał: *Epikletyczny i anamnetyczny wymiar misterii Kościoła*. Już na samym początku swojego wystąpienia prelegent zwrócił uwagę na to, iż anamneza nie jest jedynie częścią modlitwy eucharystycznej, nie są to tylko konkretne słowa, ale jest ona rzeczywistością. Liturgię zatem charakteryzuje obiektywne wspomnianie i aktualizowanie. W liturgii mamy do czynienia nie tyle

z owocami i skutkami wydarzeń zbawczych, ale nade wszystko z samym wydarzeniem. Określając kryterium liturgii i nie-liturgii, ks. Brzeziński przywołał właśnie anamnezę. To ona określa liturgię. Co sprawia, że anamneza jest czymś szczególnym? Jest nie tyle przypomnieniem, ile czymś znacznie głębszym, dziejącym się – „odpomnieniem”. To dzięki Duchowi Świętemu wydarzenia zbawcze dokonują się dziś, są aktualne, dzieją się – tylko Duch Święty powoduje realną obecność w liturgii. Rozwijając tę myśl, stwierdził, że to anamneza i epikleza wskazują na realną obecność i działanie Boga w sakramentach Kościoła. Kościół prawosławny określa tę rzeczywistość jako metaprzestrzeń i metaczas. Stąd uprawnione jest stwierdzenie, że liturgia to dramat, czyli akcja, działanie „tu i teraz”. Liturgia sama w sobie jest ostatnim ziemskim etapem historii zbawienia, po niej ma nastąpić czwarty, już definitywny – Niebieskie Jeruzalem.

Następne trzy referaty były wygłoszone przez rumuńskich gości. Pierwszy referował ks. prof. Constantin Bajau z Uniwersytetu w Krajowej. Wystąpienie to było zatytułowane: *The work of the Holy Spirit in the Mystery of Onction in the Eastern Patristical Thinking*. Trzy sakramenty inicjacji: namaszczenie Krzyżmem św. zaraz po chrzcie, a przed Eucharystią, stanowią podstawę doświadczenia Chrystusa aż do momentu prawdziwego zjednoczenia się z Nim. Referent, wprowadzając do tematu, stwierdził, że Bóg w swojej dobroci, nie chcąc, aby ludzie ginęli, dał im sakramenty inicjacji po to, by mogli wejść do Królestwa Niebieskiego. Szukając historycznych przesłanek dotyczących namaszczenia Krzyżmem (drugiego sakramentu), można dojść nawet do III w., gdzie znany był ten obrzęd w Jerozolimie. O obrzędzie tym wspomina także św. Ambroży z Mediolanu w IV w. Jednak profesor skupił się głównie wokół myśli Nicholasa Cabasilasa, który opisywał sakramenty inicjacji w następujący sposób: chrzest traktował jako oczyszczenie, namaszczenie Krzyżmem (bierzmowanie) jako oświecenie, Eucharystię zaś jako uświęcenie i dojście do chrześcijańskiej doskonałości.

Autorem trzeciego wystąpienia był ks. dr Adrian Boldisor. Swój wykład zatytułował *The Importance of Sacrament of Baptism for the Contemporary World. The Orthodox Perspective*. Już na samym początku zaznaczył rolę Kościoła prawosławnego w dyskusji na temat sakramentu chrztu. Skupił się wokół ortodoksyjnej interpretacji tego sakramentu, opisując go jako sakrament polegający na zanurzeniu w wodzie w imię Trójcy. Przechodząc przez poszczególne historyczne okresy kształtowania się rozumienia chrztu, doszedł do dokumentu z Limy, podkreślając, że *baptisma* (chrzest) jest darem od Boga, ale jednocześnie jest on naszą odpowiedzialnością za ten dar. Wyraz tej odpowiedzialności ma mieć swój wydzźwięk w publicznej celebracji sakramentu, by wykorzystać ten moment do przypomnienia wiernym jego znaczenia. Zwrócił także uwagę, że mimo wspólnych punktów w ro-

zumieniu chrztu wspólnot eklezjalnych, pozostają pewne kwestie do wyjaśnienia; wśród nich: relacja pomiędzy chrztem a bierzmowaniem, rola egzorcyzmu oraz sama symbolika znaku. Problem zauważył także w formach sprawowania chrztu u tych wspólnot, w których tych form zwyczajnie jest więcej. We wspomnianym dokumencie zauważa także istotne zaniechanie – brak jakiegokolwiek wzmianki na temat chrztu dzieci, a jedynie dorosłych. Dla perspektywy prawosławnej dokument ten niewystarczająco uwypukla zatem rolę grzechu pierworodnego, Wschód w chrzcie dzieci upatruje bowiem najlepszy moment „śmierci dla grzechu, aby żyć dla Boga” (por. Rz 6,10-11).

Ostatnim zagranicznym prelegentem był ks. dr Ioniță Apostolache. Jego przedłożenie, *The Mystery of the Union with Christ in the Church: How to Prepare Ourselves to Receive the Holy Eucharist? Some Orthodox Reflections*, było próbą zgłębienia tematu łacińskiego *praeparatio ad Missam*, powołując się na doświadczenia duchownych (diakonów i prezbiterów) Kościoła prawosławnego. Samą Eucharystię zdefiniował jako wieczne dobro, przez które Bóg karmi swój lud. Podkreślał, że dobro to jest otwarte na przyszłość. Dzięki misterium Eucharystii Jezus Chrystus dociera do najgłębszych sfer człowieka i świata, pragnąc je oczyszczać. To właśnie sakrament Eucharystii odnawia ciało Kościoła, przez nią wierni są zapraszani do ciągłego odnawiania swojego życia, porzucania starego prawa, grzechu i niedoskonałości. Przyjmując zaś Ciało i Krew Chrystusa, otrzymują specjalną łaskę, stają się chrystoforami. Myśl ta jednak powinna podążyć dalej, kładąc nacisk na coraz głębsze rozumienia Eucharystii przez duchownych, a co za tym idzie, na konieczność dobrego przygotowania się do niej. W dalszej części swojego wykładu streścił dzieło anonimowego autora, odnalezione w Rumunii, w którym dokładnie określa się zarówno cel i sposób przygotowania, jak i celebracji Eucharystii przez kapłanów, oraz cel formacji dla tych, którzy do kapłaństwa zmierzają.

W dyskusji, która miała miejsce na zakończenie pierwszej części sympozjum, ważnym głosem było wystąpienie ks. prof. Helmuta Jana Sobeczki, który odwołując się głównie do dokumentów *Vaticanum II*, zwrócił się do ks. Daniela Brzezińskiego z pytaniem ciągle kontrowersyjnym i dyskusyjnym: o kryterium liturgii, a nie-liturgii.

Drugiej części sympozjum przewodniczył ks. dr hab. Erwin Mateja, podczas której pierwszym referentem był ks. dr Karol Litawa z Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie oraz WSD w Łodzi. Wygłosił on referat na temat *Pneumatologicznego charakteru sakramentu bierzmowania*. Analizując modlitwę sakramentu bierzmowania, od razu uwidacznia się fakt, iż kandydaci do przyjęcia tego sakramentu są już osobami ochrzczone, a co za tym idzie, bierzmowanie ma na celu umocnienie Duchem Świętym już ochrzczone. Akcent ten został

przesunięty po Soborze Watykańskim II, ponieważ wcześniej mówiło się o dopełnieniu i odnowieniu chrztu, które miało dokonać się podczas bierzmowania. To Duch Święty dokonuje doskonałej konsekracji – w sposób doskonały upodabnia do Chrystusa. W sakramencie bierzmowania Duch Święty umacnia do funkcji kapłańskiej i prorockiej. Przedstawiając historyczne aspekty rozwoju formy sprawowania sakramentu bierzmowania, przypomniał, że w Kościele zachodnim formuła ukształtowała się w XII w. (Pontyfikat rzymski), zaś u wschodnich chrześcijan już w IV w. Właśnie tę wcześniejszą formułę przejął papież Paweł VI. Ks. Litawa określił sakramenty jako arcydzieła Boga w Nowym Przymierzu. Sakramenty są zatem dziełem całej Trójcy – w bierzmowaniu zostajemy łaską Boga Ojca uznani za synów Bożych, a dzieje się to za sprawą Ducha Świętego. Dalsza część wykładu skupiła się wokół zagadnienia oleju Krzyżma używanego w celebracji tego sakramentu od Soboru Florenckiego. Samo namaszczenie należy bowiem do najważniejszych symboli działania Trzeciej Osoby Boskiej. Zwrócił uwagę także, że samo bierzmowanie jest czymś więcej niż jedynie *argumentum gratiae*. U jego źródeł stoi Pięćdziesiątnica, która sama w sobie jest wydarzeniem eklezjologicznym, mającym swe zakorzenienie w wydarzeniu chrystologicznym, w tym przypadku w chrystofanii nad Jordanem.

Przedostatnim prelegentem był ks. dr Waldemar Bartocha z Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Jego referat dotyczący *Pneumatologicznego wymiaru sakramentu święceń w świetle „Pontyfikału rzymskiego”* był dokładną analizą przepisów i modlitwy święceń. Zwrócił uwagę na pewne szczególne elementy, tj. nałożenie rąk podczas konsekracji, które często rozumiane jest jako jedynie akt prawny. W rzeczywistości dokonuje się w tym geście coś więcej – działanie Ducha Świętego. Tak rozumiany jest ten moment święceń już w Pontyfikale aramejskim – jako transmisja daru pentekostalnego. Można rozróżnić także ze względu na cel gest nałożenia rąk przy święceniach episkopatu a prezbiteratu. Przy sakrze dokonuje się wówczas konsekracja, zaś przy prezbiteracie jest to bardziej wyraz komunii całego prezbiterium, czyli komunii tego samego daru. Porównując terminologię łacińską (z *editio typica* Pontyfikału rzymskiego) z polską wersją, zwrócił uwagę na znaczenia słów *spiritus principalem*, które oznaczają ducha autorytetu, władzy – rozumianej jako biblijnej władzy pasterzowania.

Jako ostatni głos zabrał organizator sympozjum, ks. dr Mateusz Rafał Potoczny, który skupił się na *Biblijnej typologii chrzcielnej w komentarzach Ojców syryjskich*. Na samym początku podał zasadniczą różnicę w teologii greckiej i łacińskiej a teologii syryjskiej. Teologia syryjska już w swym założeniu jest pneumatologiczna, w odróżnieniu od systematycznej teologii greckiej i łacińskiej. W swoim wystąpieniu prelegent skupił się głównie na typach chrzcielnych obecnych na kartach

Pisma Świętego. Jako jeden z przykładów takiego typu podał wydarzenie potopu. Czym był zasadniczo potop? Oczyszczeniem z pogrążonej w grzechu ziemi. To grzechy ludzi spowodowały smutek Boga. Jego rozczarowanie człowiekiem sprawiło, iż postanowił jednak ocalić swoje stworzenie. Jezus Chrystus to nowy Noe, który wychodzi z wód potopu. Właśnie z tego miejsca wychodzili zwykle Ojcowie syryjscy w swojej teologii. Przykładowo: Efrem Syryjczyk w potopie widzi prefigurację chrztu (pojętego ogólnie), jak i chrztu Chrystusa, a jego pneumatohagijny wymiar widzi w gołębiczy niosącej listek oliwny. W listku oliwnym zaś widzi prefigurację namaszczenia – Duch Święty nazwany jest przez świętego Przyjacielem Oleju. Pojawia się także następujące pytanie w kontekście Nowego Testamentu: Czy chrzest udzielany przez Chrystusa może być tożsamy z tym udzielanym przez św. Jana Chrzciciela? Praktykowany przez chrześcijan jest czymś różnym od tego, którego udzielał Jan (tzw. chrzest nawrócenia). Chrzest Jezusa jest czymś znacznie większym. Za Narsajem można powiedzieć, że Jan Chrzciciel był tylko kanałem, przez który otwarta została droga Duchowi Świętemu. Trzecia Osoba Trójcy Świętej konsekruje Jezusa Chrystusa, konsekruje także wszystkich ludzi, konsekrując wodę. Ten sam Duch Święty, który zstąpił na Jezusa, konsekrował wodę w Jordanie i każdorazowo czyni to z źródłem chrzcielnym – dokonuje się to w sposób anamnetyczny, „odpomnienia”.

Sympozjum zamknęła bogata w różnorodne kwestie dyskusja, w którą aktywnie włączyli się również studenci WT UO.

Mając na uwadze całość wystąpień, z pewnością można dojść do wniosku, że owo sympozjum otwarło drogę do pogłębienia dialogu ekumenicznego, zwłaszcza z braćmi prawosławnymi, oraz do współpracy z Uniwersytetem w Krajowej. Temat sympozjum okazał się niezwykle aktualny, zwłaszcza w świetle debaty, która toczy się na temat ruchów pentekostalnych oraz w związku z ruchem ekumenicznym.

Daniel Bembenek
WT UO

JANUSZ MIECZKOWSKI

ORCID 0000-0001-8899-6508

JAROSŁAW SUPERSON SAC

ORCID 0000-0003-3770-184X

UPJPII Kraków

Sprawozdanie
z IX Międzynarodowego Sympozjum Liturgicznego
Ad Fontes Liturgicos

W dniach 24–25 października 2018 r. odbyło się w auli Księża Misjonarzy przy ul. Stradomskiej w Krakowie IX Międzynarodowe Sympozjum Liturgiczne *Ad Fontes Liturgicos* pt. „W służbie Tradycji i odnowy liturgicznej. 50 lat Instytutu Liturgicznego w Krakowie (1968–2018)”. Sympozjum to zostało zorganizowane przez cztery ośrodki naukowe: Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, Greckokatolicki Wydział Teologiczny Uniwersytetu Preszowskiego (Słowacja), Ukraiński Uniwersytet Katolicki we Lwowie (Ukraina) oraz Greckokatolicki Instytut Teologiczny Świętego Atanazego w Nyíregyháza (Węgry).

Przybyłych uczestników przywitali: ks. prof. dr hab. Wiesław Przyczyna – dyrektor Instytutu Liturgicznego UPJPII i ks. dr hab. Robert Tyrała, prof. UPJP II – prorektor UPJPII w Krakowie.

Obrady sympozjum były podzielone na sześć sesji. Sesji pierwszej, pt. „Instytut Liturgiczny UPJPII w Krakowie”, przewodniczył ks. W. Przyczyna. Jako pierwszy zabrał głos ks. dr hab. Janusz Mieczkowski, który w referacie *Instytut Liturgiczny w Krakowie w służbie odnowy liturgicznej w Polsce* przedstawił historię IL w Krakowie, którego 50-lecie istnienia stało się okazją do organizo-

wania tego spotkania. Prelegent zwrócił uwagę na główne kierunki działalności Instytutu oraz osoby, które najmocniej wpłynęły na kształt i charakter Instytutu. S. dr hab. Adelajda Siepelin CHR, prof. UPJPII, przedstawiła następnie *Myśl teologiczną krakowskiego Instytutu Liturgicznego w posoborowym 50-leciu*. Podkreśliła, że największy wkład w teologię liturgii miał w tym okresie ks. Wacław Świerżawski, pierwszy dyrektor IL w Krakowie, który skupił się na takich zagadnieniach, jak: teologia liturgiczna, duchowość liturgiczna oraz „mistagogia liturgiczna”. Dopowiedzeniem do tego referatu było wystąpienie ks. dr hab. Jarosława Supersona SAC, który przedstawił dwa tematy badawcze. Pierwszy z nich dotyczył *preces* w liturgii godzin i ich biblijnych źródeł, drugi natomiast odnosił się do triady: ołtarza, krzyża i kierunku zanoszonych modlitw. Kolejny referat, pt. *Homiletyka akademicka w Instytucie Liturgicznym – początki i rozwój*, przedstawił ks. dr hab. Henryk Sławiński, prof. UJPII. W swoim wystąpieniu ukazał znaczenie krakowskiego środowiska liturgicznego na tle ogólnopolskim. Ostatnim wystąpieniem w tej sesji był referat ks. prof. dr. hab. Kazimierza Panusia na temat: *Homiletyka seminaryjna w latach 1968–2018*. Przedstawił w nim osoby uczące homiletyki w Wyższym Seminarium Duchownym w Krakowie oraz tematykę przygotowywanych przez kleryków homilii i kazań, np. kazania pasyjne, kazania obrzędowe, kazania maryjne itd.

Druga sesja, pt. „Atenea rzymskie”, poświęcona była ośrodkom liturgicznym w Rzymie. Poprowadzona została przez protodiakona Jánosa Nyirána z Nyíregyháza. Jako pierwszy referat wygłosił Giuseppe Guerra CM – redaktor „*Ephemerides Liturgicae*”. W wystąpieniu pt. *Akademia Liturgiczna w Rzymie od 1840 do 1970 roku* przedstawił on ośrodek założony przez papieża Benedykta XIV, który następnie przekazał Zgromadzeniu Misjonarzy w 1840 r. Ośrodek ten przez ponad 100 lat stanowił centrum studiów i formacji liturgicznej w Rzymie. Następnie zabrał głos dyrektor Papieskiego Instytutu Liturgicznego w Rzymie – Jordi-Augusti Piqué i Collado OSB. Przedstawił on temat: *Papieski Instytut Liturgiczny (Rzym 1961–2018): przeszłość, dzień dzisiejszy i wizja przyszłości. Naukowe studium liturgii w służbie Kościoła*. Zapoznał w nim słuchaczy z programem studiów organizowanych przez PIL, przedstawił także profesorów, wykładowców, studentów oraz główne nurty badań, którymi są: poznanie źródeł liturgicznych, rozwój liturgii w historii Kościoła i teologia wypływająca ze sprawowanych obrzędów. Jako ostatni w tej sesji, z referatem pt. *Wincentyńskie Centrum Liturgiczne w służbie nauk liturgicznych*, wystąpił Alberto Vernaschi CM – dyrektor tego centrum. Przedstawił on jego aktywność wydawniczą, na którą składają się: publikacja czasopisma „*Ephemerides Liturgicae*”, seria wydawnicza *Bibliotheca Ephemerides Liturgicae* i dokumenty Stolicy Apostolskiej dotyczące liturgii (*Documenta ad Instauratio-*

nem liturgicam spectantia (1903–1963) oraz *Enchiridion Documentorum Institutionis Liturgicae*, t. I–IV).

Sesja przedpołudniowa zakończyła się otwarciem okolicznościowych dwóch wystaw: „Misterium Liturgii”, której kuratorem był ks. Wacław Umiński CM, oraz „Misterium Codzienności”, która przedstawiała obrazy Katarzyny Makieła-Organisty.

Trzecia sesja dotyczyła „Ośrodków badawczych Europy środkowej (1)”. Jej obradom przewodniczył ks. J. Superson SAC. Pierwsi dwaj prelegenci reprezentowali Uniwersytet w Preszowie. Jako pierwszy wystąpił Marcel Mojżeś, który przedstawił *Znaczenie podejścia teologicznego i duchowego w procesie odnowy liturgicznej w Kościele grekokatolickim na Słowacji*. Ukazał on, że Kościół grekokatolicki po upadku komunizmu stara się realizować odnowę nie tylko obrządku wschodniego, ale całej wschodniej tożsamości chrześcijańskiej. W tym procesie opiera się na myśli teologicznej takich badaczy jak: Aleksander Schmemmann, Tomaš Špidlik, Joseph Ratzinger i Robert Taft. Ks. prof. Vojtech Boháč w referacie pt. *Pełna inicjacja w Grekokatolickiej Metropolii Preszowskiej* ukazał rozwój i formowanie się obrzędów inicjacji chrześcijańskiej w Kościele grekokatolickim i porównał je z tradycją Kościoła łacińskiego i bizantyjskiego. Trzeci referat prezentowany był przez J. Nyirána – wykładowcę Grekokatolickiego Instytutu Teologicznego Świętego Atanazego w Nyíregyháza. Jego wystąpienie pt. *Od błędnej praktyki aż do odnowy posługi diakonatu w tradycji Kościoła grekokatolickiego na Węgrzech* dotyczyło rodzaju asysty liturgicznej, podczas której klerycy podejmowali czynności, jakby byli już diakonami. Przedstawił on historię oraz wyraził ocenę tego zwyczaju.

Pierwszy dzień sympozjum zakończył się uroczystą Mszą św. koncelebrowaną (także przez kapłanów obrządku grekokatolickiego), której przewodniczył i homilię wygłosił bp Adam Bałabuch przewodniczący Komisji ds. Liturgii i Dyscypliny Sakramentów Episkopatu Polski.

Czwartej sesji pt. „Ośrodki badawcze Europy Zachodniej i Południowej” przewodniczył ks. dr Vasyl Rudejko (Ukraina). Jako pierwszy, z referatem pt. *Teologia celebracji. Myśląc o ars celebrandi 50 lat po Vaticanum II*, wystąpił ks. Olivier Praud z Wyższego Instytutu Liturgicznego w Paryżu. Przedstawił on główny rys badawczy powstałego w 1956 r. WIL w Paryżu. Zwrócił uwagę na powstanie teologii liturgii, wyrażającej myśl odnowionych obrzędów, co skłania do postawienia pytania, jak liturgia pozwala realizować autentyczny akt wiary. Następnie dyrektor Niemieckiego Instytutu Liturgicznego w Trewirze, Marius Linnenborn, przedstawił *Historię i znaczenie Instytutu podczas odnowy liturgicznej oraz jego dzisiejszą rolę w krajach niemieckojęzycznych*. Instytut w Trewirze został założony

w 1947 r., a jednym z jego założycieli był o. Romano Guardini. Wśród ważnych postaci tego Instytutu prelegent umieścił także Balthasara Fischera i Johanesa Wagnera. Dziś Instytut ten składa się z trzech części: urzędu celebracji liturgicznych Konferencji Episkopatu Niemiec, redakcji zajmującej się publikacją czasopisma „Gottesdienst” oraz części naukowo-badawczej, dysponującej ogromną biblioteką (80 000 woluminów) i archiwum. Z kolei ks. prof. Jaime Gonzáles Padrós z Wyższego Instytutu Liturgicznego w Barcelonie przedstawił referat pt. Liturgia wnętrza. *W stulecie „Ducha liturgii” Romano Guardiniego*. Ukazał on, że w myśli R. Guardiniego ważnym jest pytanie o istotę aktu liturgicznego, które to pytanie prowadzi do refleksji nad tajemnicą. Prelegent zauważył, że R. Guardini wypracował swoją metodę naukową, która charakteryzuje się takimi pojęciami, jak: hermeneutyka, wydarzenie, sakramentalność i tajemnica. Kolejnym referentem był reprezentujący Instytut Nauk Liturgicznych we Fryburgu (Szwajcaria) dr Adrian Florentin Crăciun. Jego wystąpienie pt. *Źródła liturgii i teologia liturgiczna w Instytucie Nauk Liturgicznych we Fryburgu* zawierało charakterystykę tego ośrodka badawczego, który szczyci się posiadaniem od początku XX w. Katedry Nauk Liturgicznych. Ośrodek ten zajmuje się nie tylko liturgią łacińską, ale również wschodnią. Dzięki temu w ośrodku następuje wymiana różnych poglądów, zwraca się uwagę na różne tradycje liturgiczne i formy życia chrześcijańskiego. Dr A.F. Crăciun przedstawił także referat autorstwa André Lossky’iego pt. *Tygodnie liturgiczne Saint-Serge w Paryżu i ich potencjalny wkład w odnowę liturgiczną*. Przedstawił w nim tematykę corocznych międzynarodowych konferencji liturgicznych, które odbywają się w założonym w 1925 r. przez prawosławnych emigrantów rosyjskich Instytucie Teologii Prawosławnej św. Sergiusza w Paryżu.

Piąta sesja, której przewodniczył Marcel Mojzeš (Słowacja), zatytułowana była „Ośrodki badawcze Europy Środkowej (2)”. Jako pierwszy zabrał głos Nikołaj Aracki Rosenfeld OCist z Wydziału Teologicznego Uniwersytetu w Lublanie (Słowenia). Jego referat został zatytułowany: *Typologiczna lektura sakramentów. Serdeczne i żywe umiłowanie Pisma Świętego w dziele adaptacji świętej liturgii (por. SC 24)*. Zauważył w nim, że hermeneutyka typologiczna przyjmuje i wyraża historię zbawienia w jej etapach. Taka hermeneutyka zależy więc od Boskiego zamiaru, a zamiaru tego nie pozna się inaczej, jak przez objawienie, które podlega poruszeniu Ducha Świętego. To, co było wcześniej zapowiedziane, wypełniło się w tajemnicy Chrystusa i jest sprawowane w liturgii. Następnie przedstawiciel Instytutu Liturgiki i Homiletyki Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, ks. prof. dr hab. Bogusław Migut, przedstawił referat pt. *Liturgia jako theologia prima. Kierunki i najważniejsze osiągnięcia badań nad liturgią na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II*. Przedstawił w nim liturgiczne środowisko na-

ukowe związane z KUL. Wśród wiodących postaci wymienił: ks. Antoniego Nojszewskiego, ks. Władysława Kornilowicza, bpa Mariana Rechowicza, ks. Wacława Schenka, ks. Wojciecha Danielskiego, ks. Józefa Jerzego Kopcia CP. Reprezentowali oni różne rodzaje badań: pogłębianie i odnowę uczestnictwa wiernych w liturgii, poszukiwanie i analiza źródeł liturgicznych, związek liturgii z homilią, komunikacja w liturgii. Następnie ks. prof. dr hab. Erwin Mateja z Instytutu Liturgii, Muzyki i Sztuki Sakralnej Uniwersytetu Opolskiego przedstawił referat pt. *Posoborowa liturgia w kontekście tradycji śląskiej*. W tym najmłodszym instytucie liturgicznym w Polsce, który powstał w 2009 r. na Uniwersytecie Opolskim, działalność naukowa wiąże się z liturgią, muzyką i sztuką sakralną. Dlatego też od 1995 r. publikuje on czasopismo naukowe „Liturgia Sacra”, w którym są obecne te trzy nurty. Specyfiką Instytutu są poszukiwania śląskich tradycji liturgicznych. Pionierem tych badań był w okresie międzywojennym ks. Stanisław Stephan oraz o. Justyn Albrecht OSB.

Ostatniej, szóstej sesji przewodniczył ks. dr hab. Przemysław Nowakowski CM, prof. UPJPII. Obejmowała ona „Ośrodki badawcze Europy Wschodniej i Południowo-Wschodniej”. Pierwszy referentem był Cezar Login z Wydziału Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Babeş Bolyai w Cluj (Rumunia). Tematem wystąpienia była *Tradycja i odnowa we współczesnej praktyce i badaniach liturgii w Rumuńskim Kościele Prawosławnym: perspektywy, projekty, kierunki*. Referent zwrócił uwagę na trzy zagadnienia: rewizję ksiąg liturgicznych jako aktualny projekt Patriarchatu Rumuńskiego, badania liturgiczne oraz analizę praktyki życia liturgicznego w parafiach i monasterach rumuńskich. Cezar Login zauważył, że coraz więcej chrześcijan w Rumunii zaczęło w ostatnich latach angażować się w życie liturgiczne Kościoła. Avhustyn Solansky z Akademii Teologicznej Błogosławionego Teodora Romży w Użgorodzie (Ukraina) przedstawił referat pt. *Odnowa własnej tradycji liturgicznej w greckokatolickiej eparchii Mukaczewa jako klucz do odkrycia jej oryginalnej duchowości*. Autor przedstawił tradycję liturgiczną Eparchii Mukaczewskiej oraz współczesne problemy wynikające z wpływów łacińskich, które prowadzą do przyjmowania przez parafie greckokatolickie niektórych praktyk Kościoła Zachodniego (różaniec, droga krzyżowa, uroczystość Bożego Ciała). Ostatni referat należał do ks. dra Vasyla Rudejki z Katedry Nauk Liturgicznych Ukraińskiego Katolickiego Uniwersytetu we Lwowie. Tematem wystąpienia była *Odnowa studiów liturgicznych w Ukraińskim Kościele Greckokatolickim*. Autor zwrócił uwagę na liturgiczną działalność metropolity Andrzeja Szeptyckiego, działalność Katolickiego Uniwersytetu św. Klemensa w Rzymie oraz współczesne wysiłki Ukraińskiego Katolickiego Uniwersytetu związane z odnową nauk liturgicznych na Ukrainie.

Podczas końcowej debaty dominowało pytanie o rolę instytutów liturgicznych w dzisiejszej Europie. Prelegenci zauważyli brak komunikacji pomiędzy instytutami krajów europejskich oraz specyfikę poszczególnych ośrodków badawczych. Przedstawiciele instytutów łacińskich zwracali uwagę na takie problemy jak: laicyzacja i wielokulturowość społeczeństw, niedostateczna formacja duchowieństwa do czynnego uczestnictwa wiernych, traktowanie liturgii jako rytuału, czy elementy oddziaływania pastoralnego z pominięciem ukazywania liturgii jako rzeczywistości teologicznej. Wykładowcy instytutów wschodnich wskazali najpierw problemy natury organizacyjnej (trudności w powołaniu instytutu liturgicznego, brak wykształconej kadry naukowej, brak wymiany myśli między ośrodkami wschodnimi) oraz rozdźwięk między głębokimi badaniami liturgicznymi a praktyką życia parafialnego.

Symposium zakończyło się podziękowaniem dla uczestników i prelegentów, które wyraził ks. Wiesław Przyczyna – dyrektor Instytutu Liturgicznego.

**Sprawozdanie z IV Międzynarodowej Konferencji Naukowej
„Liturgia paulinów w średniowieczu”:**

***Liturgia paulińska w świetle wpływów tradycji diecezjalnej
i zakonnej – cz. 2***

Jasna Góra, 12 listopada 2018 r.

12 listopada 2018 r. w Częstochowie odbyła się IV Międzynarodowa Konferencja naukowa „Liturgia paulinów w średniowieczu”. Konferencja pod tytułem *Liturgia paulińska w świetle wpływów tradycji diecezjalnej i zakonnej – cz. 2* została zorganizowana w ramach V Festiwalu *Musica Claromontana*. Obrady patronatem objęli: o. Arnold Chrapkowski OSPPE – General Zakonu oo. Paulinów oraz o. Marian Wali-góra OSPPE – Przeor Jasnej Góry. Organizatorem konferencji było Stowarzyszenie Kapela Jasnogórska przy współpracy z klasztorem oo. Paulinów na Jasnej Górze oraz Zespołem Naukowo-Redakcyjnym Jasnogórskich Muzykaliów. Kierownictwo naukowe powierzono prof. dr. hab. Remigiuszowi Pośpiechowi (UWr) – Przewodniczącemu Zespołu Naukowo-Redakcyjnego Jasnogórskich Muzykaliów. Kwestiami organizacyjnymi kierował o. dr. Nikodem Kilnar OSPPE – Prezes Stowarzyszenia Kapela Jasnogórska. Wydarzenie patronatem medialnym objęli: Biuro Prasowe Jasnej Góry, Tygodnik Katolicki „Niedziela” oraz Radio Jasna Góra. Konferencja została dofinansowana ze środków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Spotkanie rozpoczęła Msza św. w języku łacińskim sprawowana w kaplicy Cudownego Obrazu Matki Bożej Częstochowskiej. Celebracji przewodniczył o. Nikodem Kilnar OSPPE – Krajowy Duszpasterz Muzyków Kościelnych. Śpiew w czasie liturgii mszalnej prowadził Jasnogórski Kwartet Wokalny *Cantus* pod dyrekcją Przemysława Jeziorowskiego.

Obradom konferencji, która odbyła się w jasnogórskim Domu Pielgrzyma, przewodniczył prof. dr. hab. Remigiusz Pośpiech. W imieniu organizatorów po-

witania gości dokonał o. Stanisław Tomoń OSPPE – dyrektor Biura Prasowego Jasnej Góry.

W tematykę podejmowanych badań z zakresu liturgii paulińskiej w średniowieczu, jak również dotychczasowych prac Zespołu Naukowo-Redakcyjnego Jasno-górskich Muzykaliów, wprowadził przewodniczący zespołu, prof. dr hab. Remigiusz Pośpiech.

Pierwszą sesję rozpoczął referat dr Magdaleny Komorowskiej (UJ Kraków) pod tytułem „*O Mszy Świętej opisanie*” Mikołaja z Wilkowiecka – ciągłość w potrydenckiej reformie Kościoła. Na początku prelegentka przedstawiła stan prac nad naukową edycją dzieła Mikołaja z Wilkowiecka. Następnie dokonała jego krótkiej charakterystyki na tle piśmiennictwa religijnego epoki. Zwróciła uwagę, iż dzieło „częstochowskiego liturgisty” stanowi alegoryczną wykładnię obrzędów mszalnych. *Novum* są zamieszczone wskazówki dla świeckich i tłumaczenia modlitw. Analiza dzieła pozwoliła stwierdzić, iż wpisuje się ono w potrydenckie nauczanie Kościoła o Mszy św. i stanowi przewodnik dla świadomych, wyrobionych intelektualnie i duchowo świeckich katolików. Referentka wskazała także, iż niektóre rozbieżności rytu mogą wynikać z opieszałości we wprowadzaniu reform Soboru Trydenckiego w Polsce. Zaznaczyła także, iż dzieło Mikołaja z Wilkowiecka nie ma charakteru polemicznego z protestantami.

Symbolika śpiewów mszalnych według „Interpretatio missae” Mikołaja z Wilkowiecka była tematem drugiego referatu. Wygłosił go dr hab. Jakub Kubieniec (UJ Kraków). Przedłożenie dotyczyło związku łacińskiego traktatu mszalnego Mikołaja z Wilkowiecka z tradycją mistagogiczną średniowiecza. *De sacrificio missae*, zachowane w rękopisie, stało się podstawą innego dzieła Mikołaja, *Opisanie mszy świętej*, które doczekało się wersji drukowanej (1584). Prelegent zwrócił uwagę, iż o. Paweł Sczaniecki (*Służba Boża w dawnej Polsce*) uznał *O Mszy Świętej opisanie* za utwór oryginalny. Referent wskazał, iż analiza łacińskiego pierwowzoru – dokonana na próbie śpiewów mszalnych – pozwoliła stwierdzić, że dzieło Mikołaja jest zgrabną i pomysłową kompilacją z dzieł średniowiecznych poprzedników, jak: Wilhelma Durandusa, Innocentego III, Gwidona z Montrocher, Dionizego Kartuzja i Bernarda de Parentinisa.

Ostatni referat pierwszej sesji wygłosił ks. dr hab. Piotr Wiśniewski, prof. KUL (KUL Lublin). Prelekcja została zatytułowana: *Praktyka alternatim w rękopiśmiennym Cationale (R 583) z Jasnej Góry*. Autor zaznaczył, iż technika alternatim, tj. wokalno-instrumentalny sposób wykonywania śpiewów łacińskich, jest obecna w tradycji paulińskiej. Świadectwem jej stosowania jest rękopiśmienne *Cationale* (R. 583) z początku XVI w. W manuskrypcie znajdują się cztery śpiewy, w których zauważono praktykę alternatim: *Salve Regina*, *Ave Regina caelorum*, *Regina ca-*

eli i *Credo*. Prelegent podkreślił, iż rękopis pauliński respektuje normy dotyczące stosowania techniki alternatim w antyfonach maryjnych, natomiast *Credo* stanowi w tym względzie najprawdopodobniej tradycję lokalną.

Sesja druga składała się z trzech referatów. Pierwszy przedstawił najznakomitszy obecnie semiolog gregoriański, uczeń Nino Albarosy, ks. dr Mariusz Białkowski (AMuz Poznań). Przedłożenie było zatytułowane *Alleluia drugiego modus w rękopisie JG III 913. Spojrzenie neumatyczno-modalne*. Autor zaprezentował sześć utworów skomponowanych w oparciu o wzorzec modalny drugiego modus z rękopisu nr 913 przechowywanego w Bibliotece Jasnogórskiej w Częstochowie: *v. Dies sanctificatus*, *v. Hi est discipulus*, *v. Vidimus stellam*, *v. Ti es Petrus*, *v. Solve iubente*, *v. Propter veritatem*. Na podstawie przeprowadzonych badań wykazał, iż *alleluia* z paulińskiego zabytku zachowują klasyczną technikę kompozytorską adaptacji standardowej melodii do nowych tekstów. Dźwięki strukturalne, stopnie recytatywne, rozmieszczenie kadencji są zbieżne z klasycznym wzorcem. Kilka odchyień melodycznych stanowi odzwierciedlenie epoki, w której były spisane. Interesującym było dostrzeżenie dwóch z badanych utworów: *v. Solve iubente*, *v. Propter veritatem*, które nie mają swojego źródła w okresie klasycznym, a przez XIX-wiecznych wydawców (*Liber gradualis juxta antiquorum codicum*, wyd. Joseph Pothier, Tournai 1883) otrzymały melodie innych wzorców.

Kolejnym referentem drugiej sesji był ks. dr hab. Rastislav Adamko, prof. KU (Katolicka Univerzita, Ružomberok). Wystąpienie zostało zatytułowane *Graduale Nitriense – pauliński rękopis liturgiczno-muzyczny?* W swoim przedłożeniu autor dokonał prezentacji *Graduale Nitriense* – manuskryptu muzyczno-liturgicznego z pierwszej połowy XVI w., który zawiera śpiewy mszalne na niedziele i święta. Autor wskazał, iż rękopis mógł powstać w skryptorium działającym w środowisku zakonnym paulinów w Lefantowcach koło Nitry, które istniało tam od 1369 r., lub w innym skryptorium w Nitrze, na co może wskazywać typ notacji ostrzyhomskiej z lokalnymi naleciałościami. Zaznaczył, iż manuskrypt jest cennym źródłem, dokumentującym tradycję liturgiczno-muzyczną Ostrzyhomia, przejawiającą się w strukturze źródła i poszczególnych formularzy mszalnych, w doborze repertuaru i melodycznych wariantów śpiewów.

Kilka uwag na temat paulińskiego obrzędu mandatum fratrum – to tytuł ostatniego referatu drugiej sesji. Przedstawił go prof. dr hab. Czesław Grajewski (UKSW Warszawa). Przypomniał, iż *Missale Paulinorum*, często w piśmiennictwie określane jako Mszał Jagiellonów, jest źródłem dokumentującym praktykowanie w paulińskiej tradycji obrzędu *mandatum*. Autor w tej sprawie podjął próbę konfrontacji zapisu w Mszale Jagiellonów z innymi źródłami proveniencji paulińskiej (dwoma liturgicznymi, tj. Mszałem z St. Göttweig i *Cantionale Paulinorum*,

oraz dwoma natury juredydycznej: *Codex Catenatus*, oraz drukowaną w krakowskiej oficynie Unglera *Rubrica Generalis*). Autor przedstawił przebieg paulińskiego obrzędu *mandatum*, podejmując polemikę z wynikami wcześniejszych badań nad przebiegiem obrzędu i jego strukturą ks. dr. hab. P. Wiśniewskiego, wskazując, iż obrzęd ten, praktykowany w paulińskich konwentach, nie był skromny i stonowany, ale reprezentatywny dla liturgii przedtrydenckiej XV i XIV w.

Ostatni panel składał się z trzech referatów. Pierwszy wygłosiła doc. dr Janka Bednáriková (*Katolícka Univerzita, Ružomberok*). Przedłożenie zatytułowane było *Fragmentárne zachované pamiatky gregoriánskeho chorálu pavlínskej proveniencie z územia Slovenska (Zachowane fragmenty rękopisów chorałowych proveniencji paulińskiej na Słowacji)*. Prelegentka wskazała, iż obecnie w bibliotekach, archiwach i muzeach na Słowacji przechowywanych jest około 750 fragmentarycznie zachowanych zabytków, które reprezentują sześć rodzajów notacji muzycznej. Z kilkudziesięciu zabytków w notacji ostrzyhomskiej siedem wykazuje proveniencję paulińską. Zabytki te zlokalizowane są w różnych środkach: w Muzeum Zachodniosłowackim w Trnawie, Archiwum Państwowym w Bratysławie, Archiwum Państwowym w Kremnicy, Bibliotece Narodowej Republiki Słowackiej w Martynie, Bibliotece Kościoła Ewangelickiego w Revúca oraz Archiwum Państwowym w Bańskiej Szczawnicy. Prelegentka podkreśliła, iż w świetle prowadzonej analizy porównawczej zachowany introit *Salve sancta parens* z archiwum w Bratysławie jest tożsamy z Mszą Jagiellonów oraz Graduałem z Nitry.

Kolejną referentką była doc. dr Zuzana Zahradníková (*Katolícka Univerzita, Ružomberok*). W referacie zatytułowanym *Mariánske pútnické miesta na Slovensku – dôsledok stredovekej mariánskej úcty (Maryjne miejsca pielgrzymkowe na Słowacji – rezultat średniowiecznej duchowości maryjnej)* prelegentka wskazała na maryjny rys duchowości na Słowacji (od XVI w. Matka Boża Siedmiobołena jest patronką Słowacji). Dokonała prezentacji maryjnych miejsc pielgrzymkowych, które są potwierdzeniem niesłabnącego kultu Matki Zbawiciela na Słowacji. Wśród nich wyróżniła: Mariankę – najstarsze sanktuarium maryjne na Słowacji, Szasztinę, Nitrę, Stare Hory oraz Lewoczę. Na zakończenie referentka zaprezentowała także przykłady słowackich maryjnych pieśni pielgrzymkowych.

Ostatni referat przedstawił o. mgr-lic. Dariusz Cichor OSPPE (Włodawa). W przedłożeniu zatytułowanym *Motywy pasyjne w liturgii okresu Wielkiego Postu i Wielkanocy w Officium Proprium zakonu paulinów w pierwszej połowie XIX wieku* prelegent przedstawił motywy pasyjne w oparciu o publikację *Festa nec non officia propria sanctorum Patronorum Ordinis S. Pauli Primi Eremitae cum nonnullis ad Sacros Officiorum ritus pertinentibus coordinata (...)*, wydaną w drukarni jasnogórskiej w 1836 r. Autor zwrócił uwagę, iż nurt pasyjny w liturgii i duchowo-

ści paulinów ma swoje korzenie w początkach istnienia zakonu (XIII/XIV w.), kiedy to nową wspólnotę często określano mianem Braci Świętego Krzyża. W XIX w. nawiązania do motywów pasyjnych występowały u paulinów zwłaszcza w okresie Wielkiego Postu i Wielkanocy. Referent wyróżnił i scharakteryzował oficja o randze świąt zakonnych celebrowanych w rycie *duplex maius*: *Officium de Sanctissimis Quinque Vulneribus Domini Nostri Jesu Christi* (piątek po Środzie Popielcowej), *Officium Praetiosissimi Sanguinis Domini Nostri Jesu Christi* (piątek po trzeciej niedzieli wielkopostnej), *Officium Sacratissimae Coronae Spineae*, (piątek po czwartej niedzieli wielkopostnej) oraz *Officium de Lancea et Clavis Domini Nostri Jesu Christi* (piątek po tzw. „białej niedzieli”). Prelegent podkreślił, iż obecność wskazanych oficjów w tradycji liturgicznej paulinów XIX w. jest świadectwem żywotności istotnych cech duchowości zakonu, mających swoje źródło w okresie średniowiecza.

Po zakończeniu konferencji uczestnicy wysłuchali w Bazylice Jasnogórskiej koncertu ze średniowiecznych zbiorów jasnogórskich: *Nieszpory ku czci św. Andrzeja Apostoła* w wykonaniu *Schola Gregoriana Cardinalis Stephani Wyszyński* pod dyrekcją Michała Sławeckiego.

Konferencja *Liturgia paulińska w świetle wpływów tradycji diecezjalnej i zakonnej – cz. 2* to kolejny krok na drodze poznawania bogactwa i piękna liturgii paulinów w średniowieczu. Należy żywić nadzieję, że tradycja liturgiczna paulinów będzie nadal cieszyć dużym zainteresowaniem w podejmowanych badaniach naukowych.

ks. dr Łukasz Szczepblewski

MARZIA CATALDI GALLO, *Il Papa e le sue vesti. Da Paolo V a Giovanni Paolo II (1600–2000)*, Città del Vaticano: Edizioni Musei Vaticani 2016, 463 s., ISBN 978-88-8271-389-8.

Liturgia papieska, zwłaszcza w jej potrydenckim wymiarze, nadal pozostaje tematem, którym interesuje się garstka pasjonatów, nierzadko bez akademickiego wykształcenia w dziedzinie teologii i liturgii. Dowodzi tego m.in. brak szczegółowych badań i projektów badawczych poświęconych dziennikom papieskich mistrzów ceremonii, począwszy od XV do XX w. łącznie. Pojawia się niewiele publikacji, w których (po)renesansowa liturgia papieska (a właściwie *Cappella Papale*) byłaby kompleksowo prezentowana jako właściwy przedmiot analiz i rozważań. Jednym z takich wyjątkowych dzieł jest praca Marzii Cataldi Gallo, włoskiej historyk sztuki i szat (również liturgicznych), zatytułowana *Il Papa e le sue vesti*, która ukazała się w 2016 r. nakładem Muzeów Watykańskich. To trzecie opracowanie jej autorstwa poświęcone szatom papieskim i biskupim – wszystkie są owocem wieloletnich badań zbiorów Zakrystii Papieskiej (*Sagrestia Pontificia*)¹.

Publikacja składa się z trzech zasadniczych części: rozdziału poświęconego historii i użyciu codziennych oraz liturgicznych szat papieskich; rozdziału przedstawiającego historię i znaczenie papieskich artystów oraz narodzin specjalistycznych „papieskich” warsztatów krawieckich; rozdziału będącego katalogiem szat kolejnych papieży oraz ich biografii wraz ze szczegółowym omówieniem artystyczno-historyczno-liturgicznym prezentowanych paramentów. Książkę otwierają przedmowa, prezentacja i wprowadzenie, zamykają zaś: bibliografia, indeks nazwisk oraz podziękowania.

W przedmowie Mistrz Papieskich Ceremonii, Mons. Guido Marini zauważa, że praca Gallo stanowi nowe i dogłębne – a przy okazji atrakcyjne – przybliżenie dziedzictwa Kościoła rzymskiego. Powołuje się przy tym na Gilberta K. Chestertona i papieża Franciszka, dla których zachwyt nad pięknem, a zwłaszcza pięknem liturgii, jest – odpowiednio – nie tylko ostoją dla świata, ale i sposobem ewange-

¹ Poprzednie książki: M.C. GALLO, *Le vesti dei papi. I parati della sacrestia pontificia. Seicento e settecento*, Genova 2011; TAŻ, *Vestire il pontefice. Dall'Antico Testamento a Papa Francesco*, 2013.

lizacji. Dyrektor Muzeów Watykańskich, Antonio Paolucci, prezentując książkę, stwierdza, że należy uznać ją za sukces z dwojakich względów: po pierwsze, jest to dzieło oryginalne; po drugie, jego przedmiotem są rzeczy trudno dostępne dla wszystkich. Zatem szerokie grono czytelników, dzięki pracy Gallo, ma okazję nie tylko wstąpić do papieskiej garderoby i zakrystii, ale i zapoznać się z ich historią i detalami techniczno-artystycznymi. Z kolei Alessandra Rodolgo, kurator działu tkanin i tekstyliów Muzeów Watykańskich, poświęca swoje wprowadzenie wspaniałości prezentowanych szat papieskich, których uniwersum symboliczne, zakorzenione w Piśmie Świętym, jest doskonałą ekspresją Bożej chwały.

Właściwą część pracy otwiera karta z biblijnym cytatem wyjętym z Księgi Wyjścia, stanowiącym motto całego przedsięwzięcia: „Pan tak przemówił do Mojżesza (...): Ty zaś rozkaż bratu twemu, Aaronowi, i jego synom, wybranym spośród Izraelitów, podejść do ciebie, aby Mi służyli jako kapłani: Aaron oraz Nadab, Abihu, Elezar i Itamar, synowie Aarona. I sprawisz szaty święte Aaronowi, bratu twemu, ku czci i ku ozdobie. Porozmawiaj ze wszystkimi wybitnymi rękodzielnikami, których wyposażyłem w zmysł piękna, aby sporządzili szaty dla Aarona, by poświęcony służył Mi w nich jako kapłan” (Wj 25,1; 28,1-3)². W rozdziale pierwszym (*Szaty, paramenty, liturgia*) autorka przedstawia i opisuje historię papieskiej garderoby i zakrystii, wskazując na zgromadzone w niej skarby. Następnie omawia kwestię codziennego ubioru papieża. Następuje omówienie poszczególnych elementów papieskiej garderoby: sutanny, zimarry, mucetu, stuły (pastoralnej), camauro, piuski, saturno oraz innych szat wierzchnich (mantolet oraz różnego rodzaju płaszcze i kamizelki). W dalszej kolejności autorka omawia szaty związane ze sprawowaniem liturgii, tj. falde, fanon, subcinctorium, mantum, paliusz, obuwie (sandały i buty) i skarpety. Całość została opatrzona materiałem ilustracyjnym (reprodukcje malowideł, zdjęcia i schematy graficzne).

Rozdział drugi (*Artyści i rzemieślnicy papieża*) stanowi: krótkie historyczne omówienie powstania pracowni krawieckich i artystycznych pracujących na wyłączność dworu papieskiego; przedstawienie kontaktów i relacji papieży z artystami (nie tylko tymi, którzy dla nich pracowali); objaśnienie dotyczące kwestii westymentarnych (tkaniny oraz sposób ich wyrobu i obchodzenia się z nimi); wreszcie kilka słów o haftach i hafciarzach.

Centralną i najobszerniejszą część pracy stanowi rozdział trzeci (*Katalog dzieł. Biografie papieskie*) przygotowany przez autorkę we współpracy z Matteo Matuzzim, młodym włoskim dziennikarzem. Kolejne karty książki można potraktować jako historyczno-artystyczne itinerarium. Krótkim biografiami papieży od Pawła V

² Cyt. za *Biblią Tysiąclecia*, Poznań 2000 (V wyd.).

(1605–1621) do Jana Pawła II (1978–2005), towarzyszą ich portrety oraz herby i – co najważniejsze – zdjęcia zachowanych do dziś szat powstałych w czasie pontyfikatu każdego z nich (jeśli za pontyfikatu danego papieża zostały stworzone i zachowały się jakieś szaty). Każda prezentowana szata jest szczegółowo opisana, zarówno pod względem historycznym i artystycznym, jak i archiwalnym. Omawianą pracę zamyka bogata, bo obejmująca prawie 150 pozycji (manuskrypty oraz dzieła drukowane z lat 1593–2016), literatura oraz wspomniany wcześniej indeks nazwisk i podziękowania.

Książka – a w zasadzie album – została wydana wedle najlepszych standardów drukarskich i edytorskich dla dzieł tego typu. Jest ona ponadto świadectwem nie tylko wspaniałości i piękna liturgii, ale też doniosłości i wpływu Kościoła katolickiego (zwłaszcza w osobie Najwyższego Pasterza i jego otoczenia) na rozwój sztuk artystycznych i rzemieślniczych.

Bartłomiej Krzych
Instytut Filozofii Uniwersytetu Rzeszowskiego
Wydział Teologiczny sekcja w Tarnowie
Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie